

Modernizm a dziedzictwo? Mieszkalnictwo czy architektura? Praktyka ochrony socjalistycznej architektury modernistycznej na Litwie

Modernism vs Heritage, Housing vs Architecture? Intentions and Practice of Socialist Modernist Architecture Protection in Lithuania

Viltė Janušauskaitė

Uniwersytet Wileński, Wydział Historyczny
Vilnius University, Faculty of History

Pierwsze przykłady nowoczesnej radzieckiej architektury zostały umieszczone na liście Litewskich Zabytków Kultury jeszcze w czasach sowieckich¹. Wyjątkowe jest to, że zaledwie kilka lat przed rozpadem Związku Radzieckiego nie tylko najslynniejsze dzieła przedwojennej nowoczesnej architektury zostały uznane za warte ochrony prawnej, ale także szereg prac modernistycznych architektów z ery ZSRR po 1945 roku. Niektóre z tych budynków, ukończone dopiero w latach osiemdziesiątych XX wieku, a więc były jeszcze dość nowe w momencie wpisywania na listę zabytków. Te nowe zabytki reprezentowały szeroki zakres typologiczny - od wyjątkowych budynków użyteczności publicznej po standardowe bloki mieszkalne. Jednak dziś powstaje pytanie, co ta ochrona prawna oznaczała i oznacza nadal w praktyce?

Aby zrozumieć to zjawisko, ważne jest prześledzenie gdzie i kiedy rozpoczęła się historia ochrony architektury powojennej w ZSRR. Pierwsza lista Zabytków Kultury Radzieckiej Litwy została zatwierdzona w 1961 r. Jednak ani na tej pierwotnej liście ani w jej wersji opublikowanej w 1973 r. nie było architektury z czasów sowieckich. Ta nieobecność jest całkowicie uzasadniona, ponieważ większość obiektów sowieckiego dziedzictwa wciąż była w budowie, a architektura stalinowska nie była doceniana wobec dominujących wówczas modernistycznych trendów.

Tymczasem działania mające na celu uznanie niektórych przykładów architektury radzieckiej za zabytki rozpoczęły się w 1969 r., kiedy to Naukowo-Metodyczna Rada Ochrony Zabytków Kultury ZSRR przedstawiła „Zalecenia dotyczące identyfikacji i rejestracji zabytków architektury radzieckiej”. Jednak w ciągu następnego dziesięciolecia jedynie około 100 obiektów z kilku miast Rosji, Łotwy i Azerbejdżanu zostało uznanych za zabytki². W 1978 r. Rada opublikowała zbiór

artykułów, w których praktycy i naukowcy dyskutowali o tym, jak rozwijać te działania, a także dobrać odpowiednie kryteria wyboru, uczynić listę reprezentatywną (kwestie typologiczne) i zdefiniować podejścia interwencyjne („prawdziwe” projekty ochrony przygotowane przez wyspecjalizowane instytuty kontra „zwykłe” projekty odnowy). Należy zauważyć, że okres sowiecki w większości krajów ZSRR rozpoczął się ponad 20 lat wcześniej niż w krajach bałtyckich, a zatem orędownicy z Rosji w większości odwoływali się do słynnych nowoczesnych budynków z okresu przedwojennego. Stąd też Jonas Minkevičius, litewski przedstawiciel w Radzie argumentował, że jest zbyt wcześnie, aby umieszczać jakiegokolwiek litewskie przykłady na Liście Zabytków Kultury i twierdził, że „czas jest najlepszym sędzią wartości zabytku.”³

Jednakże pomysł stworzenia nieco „bardziej zrównoważonej” (tj. bardziej „świeckiej”) listy litewskich zabytków kultury pojawił się już na początku lat osiemdziesiątych. Podobnie jak większość decyzji w systemie sowieckim, inicjatywa została podjęta odgórnie, ponieważ przedstawiciele reżimu potrzebowali takich obiektów, które reprezentowałyby współczesne (tj. socjalistyczne) osiągnięcia w dziedzinie architektury i urbanistyki i zrównoważyły poprzednią listę zawierającą „zbyt wiele kościołów”, która kładła niepożądaną nacisk na czasy przedsocjalistyczne⁴.

Instytucja odpowiedzialna za wszystkie inwentaryzacje, listy i odpowiednie procedury dotyczące zabytków na sowieckiej Litwie została nazwana Naukowo-Metodyczną Radą Ochrony Zabytków Kultury. Składała się z trzonu pracowników, którzy wykonywali głównie funkcje administracyjne, oraz kilku działów specjalistów dla każdego rodzaju zabytku: historycznego, architektonicznego, archeologicznego i artystycznego. Gdy doszło do dyskusji na temat wpisania nowych obiektów, zaproszono ekspertów

1. Litwa po 1945 roku weszła w skład ZSRR, jako Litewska Socjalistyczna Republika Radziecka (przyp. red).

2. Afanasiev K. N., Problemy okhrany pamyatnikov arkhitektury sovetskogo vremeni / Protection problems of the Soviet era architectural monuments, [w:] Sokhraneniye pamyatnikov gradostroitel'stva i arkhitektury sovetskogo vremeni / Protection of the Soviet era urban and architectural monuments, Moskwa.

3. Minkevičius J. K., Vyyavleniye pamyatnikov arkhitektury Litvy sovetskogo vremeni / Identification of architectural monuments of the Soviet era in Lithuania, [w:] Sokhraneniye pamyatnikov gradostroitel'stva i arkhitektury sovetskogo vremeni / Protection of the Soviet era urban and architectural monuments, Moskwa, 1978, s. 57-59.

4. Glemža Jonas, wywiad przeprowadzony przez Viltė Janušauskaitė, 2016.

1. Zebranie masowe na osiedlu „Lazdynai” (Lazdynai microrayon) w Wilnie w okazji przyznania nagrody Lenina, fot. Liudas Ruikas (źródło: „Švytufts”, 1974 nr 10)

1. Mass meeting in building estate Lazdynai in Vilnius, on the occasion of the Lenin prize. photo by Liudas Ruikas (source: „Švytufts”, 1974 No. 10)

zewnątrznych, to jest uznanych specjalistów z niektórych dziedzin oraz członków lub przedstawicieli instytutów badawczych i stowarzyszeń publicznych, aby tymczasowo dołączyli do Rady. Powstała w ten sposób Rozszerzona Rada Naukowa ds. Ochrony Zabytków Kultury, której obowiązkiem było szczegółowo przeanalizowanie każdego zgłoszenia.

W odniesieniu do obiektów i zespołów modernistycznej architektury sowieckiej na Litwie członkowie Rady i społeczność architektów nie podzielali jednego stanowiska. Była już ona wcześniej uznawana, doceniana i promowana jako osiągnięcie ówczesnego systemu, a jednocześnie uważana za noszącą nowoczesne cechy zachodnioeuropejskie⁵. Dlatego nikt nigdy nie kwestionował jej znaczenia, ale zawsze nacisk kładziony był właśnie na osiągnięcia i postęp. Była więc przedstawiana publicznie jako całkowite przeciwieństwo dziedzictwa historycznego - zabytków, które były ogólnie rozumiane jako coś „starego”, posiada-

jącego wartość i znaczenie „dawności”. Najczęstszym podejściem wśród litewskich specjalistów od ochrony dziedzictwa było definiowanie zabytku według ścisłego kryterium wieku, tj. klasyfikowanie do tej grupy tylko obiektów zbudowanych przed wiekiem XIX.

Nic więc dziwnego, że wielu członków Rady przybyło na spotkanie w listopadzie 1983 r. z silnym uprzedzeniem, a wśród ekspertów istniały poważne rozbieżności. Niektórzy członkowie Rady nie poparli tego pomysłu i zakwestionowali samą koncepcję ochrony stosunkowo nowych budynków, pytając „dlaczego mamy tak postępować? Czy obiekty te są zagrożone?” Następnie zaproponowali, aby poczekać i sprawdzić, czy będą nadal cenione po latach lub nawet dekadach później, w celu ustalenia kryterium wieku dla uzyskania statusu zabytku. Inni, głównie przedstawiciele instytucji rządowych, twierdzili, że konieczna jest dokładna i zrównoważona reprezentacja wszystkich okresów historycznych. Wreszcie, jak zapisano w protokole z ostatniego posiedzenia Rady, dyskusja zakończyła się nagle, gdy Jonas Glemža, który uczestniczył w spotkaniu w imieniu Ministerstwa Kultury, wypowiedział

5. Drėmaitė Marija, Šiaurės modernizmo įtaka „lietuviškajai architektūros mokyklai“ 1959–1969 / The influence of Nordic modernism on the formation of the Lithuanian school of modern architecture in 1959–1969, [w:] Menotyra, 2011, t. 18, 4, s. 308–328.

Iš 1962–1967 metų tarybinės architektūros pasiekimų apžiūros

się bardzo jasno i jednoznacznie: „żadnych obiektów radzieckich, w ogóle żadnej listy”⁶.

W ten sposób w końcu przeważyły wymagania ideologiczne, a członkowie Rady stanęli przed inną kwestią: musieli dojść do porozumienia, które obiekty były warte uznania za zabytki. Proponowano podkreślenie dwóch aspektów: po pierwsze to, aby wyróżnić najbardziej wyjątkowe dzieła o najwyższej wartości artystycznej, najlepiej takie które zostały już nagrodzone w przeszłości; a po drugie to, aby znaleźć obiekty powszechnie reprezentujące określony styl lub serię, względnie pierwsze zbudowane w danym stylu. Podobnie jak w poprzednim przypadku, dyskusję ponownie zakończył ten sam urzędnik ministerstwa, który podczas tak zwanego „spotkania strefowego” przedstawił cztery kryteria wpisu, wcześniej ustalone w Rydze. Zgodnie z tym, co powiedziano, każdy obiekt zaproponowany na listę musiał odpowiadać co najmniej jednemu z następujących kryteriów: (1) mieć co najmniej pięć lat; (2) być artystycznie znaczącym na poziomie krajowym; (3) być interesującym pod względem struktury przestrzennej; (4) posiadać już najwyższą nagrodę architektoniczną⁷.

Zgodnie z tymi kryteriami lista zabytków architektury socjalistycznej została ukończona w dwóch etapach: w 1984 r. w odniesieniu do najbardziej znanych dzieł najbardziej uznanych architektów; następnie, w 1985 r. uzupełniono ją o kilka obiektów

2. Z przeglądu osiągnięć architektury radzieckiej 1962–1967: I nagroda - osiedle „Žirmūnai” (Žirmūnai microrayon) (źródło: „Statyba ir architektūra”, marzec 1968 r.)

2. From the 1962-1967 Soviet architecture achievements review: 1st prize – Žirmūnai microrayon (source: "Statyba ir architektūra", March 1968)

tów bardziej „codziennej” architektury, w tym o bloki mieszkalne. W sumie na liście znalazło się 31 budynków i 6 obszarów miejskich, wśród nich tylko jeden z okresu stalinowskiego i 6 modernistycznych budynków mieszkalnych.

Oczywiście realizacje które spełniały więcej kryteriów, uznawano za ważniejsze. W tym kontekście więc osiedle „Lazdynai” (*Lazdynai microrayon*) musiało być obiektem „nr 1”⁸. Spełniało wszystkie cztery kryteria: (1) zostało ukończone w połowie lat siedemdziesiątych; (2) było doceniane na szczeblu krajowym i promowane na poziomie międzynarodowym; (3) przyjęty tam układ zabudowy prostopadłej do naturalnych zboczy został uznany za osiągnięcie przestrzenne; (4) a co najważniejsze, autorzy i wykonawcy osiedla otrzymali nagrodę Lenina, najwyższą możliwą nagrodę dla architektury sowieckiej w 1974 r. (il. 1). Wpis innych obiektów nie został uzna-

6. *Išplėstinės mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos Architektūros paminklų sekcijos posėdžių 1973-1983 m. Protokolai / Extended Scientific-Methodical Council for Cultural Monuments Protection, Section of Architectural Heritage. Meeting minutes 1973-1983*, Kultūros paveldo centro archyvas (Archives of Cultural Heritage Centre, dalej cyt. KPCA), f. 27, ap. 2, b. 40, s. 286.

7. Tamže, ss. 286, 292.

8. Glemža Jonas, wywiad przeprowadzony przez Viltė Janušauskaitė, 2016.

3. Budynek mieszkalny na Starym Mieście w Wilnie, arch. Aleksandras Lukšas, zbudowany w 1971 r., wpisany na listę zabytków w 1985 r., skreślony w 2013 r. (fot. autor, 2020)

3. Apartment building by arch. Aleksandras Lukšas in Vilnius Old Town, built in 1971, listed in 1985, delisted in 2013 (photo author, 2020)

4. Nowy supermarket w budowie na terenie byłego centrum handlowego Žirmūnai. Wieżowiec po prawej stronie został ukończony w 2006 roku, zanim zniesiono ochronę prawną osiedla (fot. autor, 2017)

4. A new supermarket under construction on the site of the former Žirmūnai shopping centre. The high-rise apartment building on the right had been completed in 2006, before legal protection of the whole estate was lifted (photo author, 2017)

ny za oczywisty, dlatego zaproponowano utworzenie wstępnej listy kandydatów, zaopiniowanej później przez organizację zewnętrzną - Związek Architektów Litewskich⁹. W rezultacie jednak lista ta została zatwierdzona przez Radę, a następnie podpisana przez Ministra Kultury w listopadzie 1984 r.¹⁰ Wszystkim nowym wpisom przypisano lokalny poziom znaczenia (tj. najniższy poziom ochrony). W sumie wpisano na nią dwanaście nowych obiektów i były to wszystko wyjątkowe budynki użyteczności publicznej o indywidualnej architekturze i dużej kubaturze. Wśród nich znalazł się tylko jeden kompleks częściowo mieszkalny - Dom Związku Kompozytorów i domy szeregowe dla członków tego stowarzyszenia (architekci Vytautas Edmundas Čekanauskas, Vytautas Brėdikis).

W następnym, 1985 roku, ustalona wcześniej lista została rozszerzona¹¹, tym razem obejmując serię budynków mniej znaczących, zdecydowanie mniej znanych i mniej nagradzanych. Wydaje się, że tym razem kryteria selekcji nieco rozluźniono. Do listy dodano 4 zespoły urbanistyczne i 12 obiektów architektury, w tym 6 bloków mieszkalnych. Na przykład zespoły urbanistyczne były reprezentowane przez osiedle „Žirmūnai” (*Žirmūnai microrayon*) (il. 2), a jednym z bloków mieszkalnych był standardowy 9-piętrowy budynek z wielkiej płyty - pierwszy tego typu obiekt wybudowany w Republice Litewskiej. Pozostałe realizacje mieszkaniowe stanowiły dzieła zaprojektowane indywidualnie, lecz przez mniej znanych architektów

niż obiekty wpisane w poprzednim roku. Zalaż się pośród nich między innymi Dom Starców i kamienica lokalizowana na Starym Mieście w Wilnie (il. 3). Ogólnie rzecz biorąc, cel tej listy był absolutnie jasny: formalne uznanie za zabytek, ale nie ochrona. Polityczne znaczenie tego procesu potwierdza raport, który przewodnicząca Rady Irma Barauskaitė musiała wysłać odpowiednio do Ministerstwa Kultury i komisji ICOMOS Związku Radzieckiego¹². Wszystkie te budynki były jedynie formalnie chronione przez swój status - a był to, jak podkreślał jeden z członków Rady, tylko wyraz prestiżu. Nigdy nie traktowano ich jako prawdziwego, autentycznego dziedzictwa, zasługującego na właściwe zarządzanie i ochronę.

Niezależność Litwy od Związku Radzieckiego została przywrócona w 1990 r., co oznaczało także znaczną zmianę stosunku do dziedzictwa z czasów radzieckich. Jednak pomimo tej zmiany, różnych głosów opinii publicznej i profesjonalnych debat, wszystkie wpisy na radzieckiej liście zabytków architektonicznych i urbanistycznych zostały automatycznie przeniesione na nową listę „tymczasową” w 1993 r. W 1995 r. rozpoczęto jej rewizję w celu eliminacji obiektów związanych z ideologią sowiecką. Modernistyczne budynki i projekty urbanistyczne zostały jednak uznane za chronione ze względu na ich wartość artystyczną, a zatem zostały uznane za neutralne politycznie. To był powód, dla którego liczba prawnie chronionych budynków i miejsc z sowieckiego okresu modernistycznego do niedawna wydawała się dość liczna. Żaden z nich nie był jednak przykładem architektury mieszkaniowej.

9. Tamże.

10. Lietuvos TSR Kultūros ministerijos kolegijos nutarimai 1984 m. liepos 16 - 1984 m. gruodžio 11 d. / Decisions of the Board of the Ministry of Culture of Lithuanian Soviet Socialist Republic. 16 July 1984 - 11 December 1984, Lietuvos literatūros ir meno archyvas (LLMA), f. 342, ap. 1, b. 3567, s. 97, 103.

11. Tamże, ss. 247, 251.

12. MMKPAT (Scientific-Methodical Council for Cultural Monuments Protection), *Susirašinėjimas nuo 1985-01-14 iki 1985-12-09*, KPCA, f. 27, ap. 2, b. 87, s. 2-3

5. Standardowy 9-piętrowy prefabrykowany budynek z płyty, arch. Emilis Tamoševičius i inż. Mindaugas Bilevičius, zbudowany w 1964 r., wpisany na listę zabytków w 1985 r., skreślony w 2018 r. (fot. autor, 2020)

5. Standard 10-storey prefabricated panel building by arch. Emilis Tamoševičius, eng. Mindaugas Bilevičius, built in 1964, listed in 1985, delisted in 2018 (photo author, 2020)

Okazało się, że status prawny tych zabytków i realna praktyka konserwatorska wobec nich różnią się. Bowiem w ochronie architektury z czasów radzieckich można wyróżnić dwie tendencje, bezpośrednio związane z funkcją i okazałością danego budynku. Reprezentacyjne budynki użyteczności publicznej są coraz bardziej szanowane i chociaż praktyczne kwestie związane z ochroną nadal, pozostawiają wiele do życzenia, to samo istnienie tych budynków nie jest bezpośrednio zagrożone. Tymczasem „szara i przyziemna” architektura mieszkaniowa

coraz bardziej cierpi z powodu powszechnego niedostrzegania jej walorów.

Od roku 2012 coraz intensywniej postępuje na Litwie proces wykreślenia zabytków z ustalonej w latach 1984-1985 listy. Można było się spodziewać, że w pierwszym rzędzie wycelowany on będzie w obiekty mniej „prominentne”. Decydująca okazała się jednak nie jakość tych realizacji, ale presja deweloperska na „rozwój”. Bowiem osiedle mieszkaniowe „Žirmūnai” spełniało aż dwa ustalone kryteria „zabytkowości”. Niestety w obliczu rosnącej presji zmieniającego się

6. Różne zmiany w domach szeregowych dla członków Związku Kompozytorów (arch. Vytautas Edmundas Čekanauskas i Vytautas Brėdikis) zbudowanych w 1966 roku (fot. autor, 2019)

6. Different alterations in row houses for Composers' Union members (arch. Vytautas Edmundas Čekanauskas and Vytautas Brėdikis) built in 1966 (photo author, 2019)

7. Problem integralności - oryginalne i odnowione bloki mieszkalne w osiedlu „Lazdynai microrayon” (fot. autor, 2019)

7. Issue of integrity - original and renovated housing blocks in estate "Lazdynai" (photo author, 2019)

stylu życia, w szczególności problemu braku wystarczającej ilości miejsc parkingowych, było bardzo trudne do zarządzania. Ochrona prawna tego obszaru została wycofana w 2012 r. pod pretekstem, że nie posiada on żadnych cennych cech, a zatem nie ma żadnej wartości¹³. Co więcej, jeszcze zanim to się wydarzyło, kilka nowych i bardzo znaczących projektów budowlanych zostało zatwierdzonych i zrealizowanych w rejonie osiedla, bez wcześniejszej oceny ich ewentualnego negatywnego wpływu na wówczas jeszcze formalnie chronione wartości dziedzictwa i integralność wizualną tego miejsca (il. 4).

Od tego czasu trwało też wykreślanie z listy zabytków poradzieckich budynków mieszkalnych: cztery z sześciu indywidualnie zaprojektowanych budynków wielorodzinnych usunięto z niej w latach 2013–2017, a następnie jedyny przykład standardowego projektu, pierwszy 9-piętrowy budynek z wielkiej płyty w 2018 r. (il. 5)¹⁴. Najprawdopodobniej trzy budynki, które pozostają jeszcze dziś na liście, nie były dotąd przedmiotem zainteresowania. Jednak gdy nadejdzie na nie czas, powróci ważne pytanie z lat 80. - czy są w niebezpieczeństwie? Tymczasem pozostają one jakby w stanie hibernacji.

Wpisane w czasach sowieckich na listę zabytków budynki są często postrzegane przez właścicieli nie rozumiejących ich wartości jako przeszkoda i obciążenie. Również brak świadomości i odpowiedniego

doświadczenia wśród osób zawodowo zajmujących się ochroną dziedzictwa jest oczywisty i zagraża zarówno socjalistycznej modernistycznej architekturze budynków publicznych, jak i mieszkaniowych. Formalnie niektóre te budynki nadal znajdują się na liście, ale wiele z nich nie ma nawet właściwie wykonanej dokumentacji i inwentaryzacji. W praktyce stale mają miejsce samodzielnie podjęte i wykonane przez właścicieli zmiany. Podczas każdej takiej interwencji niektóre autentyczne elementy są zwykle niszczone lub przynajmniej pokrywane nowymi warstwami materiałów wykończeniowych (il. 6). Praktycznie nie ma ani projektów renowacyjnych ani konserwatorskich dla tych budynków, nie ma też planów ochrony i zarządzania dla historycznych obszarów miejskich.

Problem szerszego wdrażania ochrony architektury powojennej polega na tym, że nawet gdy formalnie ona obowiązuje, to wielu praktyków nadal wiąże to dziedzictwo ze współczesnością. Dlatego podaje się w wątpliwość potrzebę głębokiego zaangażowania kompetentnych specjalistów w tym zakresie. Sowiecka architektura modernistyczna nie zyskała jeszcze takiego samego uznania jak modernizm międzywojenny. Jeśli realizowany jest projekt restauracji obiektu powojennego, zawsze nacisk kładziony jest na jego dostosowanie do aktualnych potrzeb i kosmetyczne zmiany. Aspekty konserwatorskie stają się zatem jedynie formalną koniecznością. W większości przypadków zachowywana jest tylko konstrukcja nośna i ogólne cechy architektoniczne. Autentyczne detale i elementy wyposażenia są ogólnie uważane za niskiej jakości i przestarzałe, a zatem są w większości skazane na wymianę. Technologie i materiały budowlane

13. Inwentarz Akt Ministerstwa Kultury Republiki Litewskiej, akta nr. 9-45(2.1.57-MP4)-1.2, 2012. Źródło: <http://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-detail/648f856e-81c5-4279-943c-a66361e78e99>true> [dostępne 09-09-2016].

14. Dane z: Cultural Heritage Register of the Republic of Lithuania. Źródło: <https://kvr.kpd.lt/#/> [dostęp 09-09-2016 - 02-12-2019].

8. Główna aleja osiedla Lazdynai microrayon w 2019 r. Mówi się, że brązowa tablica upamiętniająca nagrodę Lenina zniknęła w latach 90. (fot. autor, 2019)

8. Lazdynai microrayon central alley in 2019. Bronze plaque commemorating Lenin prize is said to be gone since the 90's. (photo author, 2019)

ne, takie jak na przykład tynki, zwykle nie są badane w laboratorium ani wzmacniane, tak jak to się dzieje w przypadku „odpowiednio starego” kościoła czy rezydencji. Wreszcie, wiele z tych budynków, w szczególności bloki mieszkalne o standardowej konstrukcji, nigdy nie były budowane jako trwałe - oferowały jedynie efektywne kosztowo i czasowo rozwiązania problemu braku mieszkań, co znalazło odzwierciedlenie w sposobie ich budowy. Tak więc również niska jakość tych budynków, materiały (czasem eksperymentalne) i niektóre rozwiązania konstrukcyjne zdecydowanie nie sprzyjają udanej konserwacji.

Obecnie na litewskiej liście dziedzictwa znajduje się tylko jeden radziecki modernistyczny obszar miejski – słynne osiedle „Lazdynai”. Jednak po 1990 r. w jego okolicy zbudowano co najmniej kilka dużych budynków, a procesy remontowe przyspieszają. W różnych aspektach zagrażają one autentyczności i integralności „Lazdynai”. Na przykład instytucje publiczne i stowarzyszenia właścicieli bloków wolą ogrodzić swoje działki. Jest to prawnie niedopuszczalne ze względu na autentyzm dziedzictwa, który wymaga zachowania otwartych przestrzeni, ale wciąż ma to miejsce w praktyce. Wydajność energetyczna jest traktowana priorytetowo na szczeblu rządowym, dlatego projekty remontowe koncentrują się przede wszystkim na izolacji termicznej określonego budynku, a nie na jego wizerunku czy kontekście wizualnym. Są one projektowane przez różnych architektów lub inżynierów w oparciu o losowe preferencje estetyczne poszczególnych właścicieli (il. 7). Dawno minęły czasy, kiedy zabroniono nie tylko wymieniać okna, wy-

bierając ramy inne niż oryginalna kombinacja czarno-biała (obecnie dominują zwykle białe plastikowe), ale także wieszac pranie na balkonach wzdłuż głównego deptaku (il. 8). Obecnie w postsowieckim społeczeństwie prawo własności wydaje się być najważniejsze. Z drugiej strony w chronionych obszarach miejskich jest dość duża liczba jednostek mieszkalnych, dlatego pojawia się dyskusyjne pytanie - jak można je wszystkie chronić, aby zapewnić integralność zabytku miejskiego? Jak surowe powinny być zasady ochrony w budynkach, które są przede wszystkim miejscami do życia, wciąż czynnymi i muszącymi odpowiadać na oczekiwania swych mieszkańców?

Konkluzja

Istnieją dwa główne powody, które praktycznie uniemożliwiają skuteczną ochronę poradzieckiego modernizmu. Po pierwsze, większość z tych obiektów została wpisana na listę zabytków jeszcze w czasach sowieckich i dlatego nie odzwierciedla współczesnych uwarunkowań. Pomimo gorzej lub lepiej ukierunkowanych wysiłków różnych grup zawodowych mających na celu ożywienie zainteresowania tego rodzaju dziedzictwem, postawa opinii publicznej jest nadal bardzo negatywna. Po drugie, istnieje luka między formalnym statusem prawnym a rzeczywistymi możliwościami ochrony. Wyraźnie wynika ona z nieakceptowania tego rodzaju dziedzictwa. Jest to szczególnie widoczne w przypadku budownictwa mieszkaniowego, które ponadto nie jest uważane za „prawdziwą architekturę”, a zatem jest jeszcze mniej cenione. Trend ten potwierdza również, że utrzymują się dwuznacz-

ne postawy wobec tego rodzaju architektury i nadal nie uważa się jej za wartą ochrony. Zachowanie zniekształconego obrazu sowieckiej przeszłości może rzutować także na przyszłość, grożąc pokazywaniem

jedynie elitarniej architektury tego okresu, eliminując zwykle otoczenie architektoniczne i zniekształcając tym samym obraz całości.

Bibliografia

- Afanasiev K. N., Problemy okhrany pamyatnikov arkhitektury sovetskogo vremeni / Protection problems of the Soviet era architectural monuments, [w:] Sokhraneniye pamyatnikov gradostroitel'stva Ø arkhitektury sovetskogo vremeni / Protection of the Soviet era urban and architectural monuments, Moskwa, 1978, str. 3.
- Drėmaitė Marija, Šiaurės modernizmo įtaka „lietuviškajai architektūros mokyklai“ 1959–1969 / The influence of Nordic modernism on the formation of the Lithuanian school of modern architecture in 1959–1969, [w:] Menotyra, 2011, t. 18, 4, s. 308–328.
- Glemža Jonas, wywiad Viltė Janušauskaitė, 2016.
- Inwentarz Akt Ministerstwa Kultury Republiki Litewskiej, nr. 9-45 (2.1.57-MP4) -1.2, 2012. Źródło: <http://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-detail/648f856e-81c5-4279-943c-a66361e78e99/true>.
- Išplėstinės mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos Architektūros paminklų sekcijos posėdžių 1973–1983 m. Protokolai / Extended Scientific-Methodical Council for Cultural Monuments Protection, Section of Architectural Heritage. Meeting minutes 1973-1983, Kultūros paveldo centro archyvas / Archives of Cultural Heritage Centre, f. 27, ap. 2, b. 40
- Lietuvos TSR Kultūros ministerijos kolegijos nutarimai 1984 m. liepos 16 - 1984 m. gruodžio 11 d. / Decisions of the Board of the Ministry of Culture of Lithuanian Soviet Socialist Republic. 16 July 1984 - 11 December 1984, Lietuvos literatūros ir meno archyvas/Lithuanian Archives of Literature and Art., f. 342, ap. 1, b. 3567.
- Minkevichus I. K, Vyyavleniye pamyatnikov arkhitektury Litvy sovetskogo vremeni / Revealing of the architectural monuments of Lithuania of the Soviet era, [w:] Sokhraneniye pamyatnikov gradostroitel'stva i arkhitektury sovetskogo vremeni / Preservation of monuments of urban planning and architecture of the Soviet era, Moskwa, 1978, ss. 57-59.
- Rejestr Dziedzictwa Kulturowego Republiki Litewskiej. Źródło: <https://kvr.kpd.lt/#/>
- Susirašinėjimas nuo 1985-01-14 iki 1985-12-09 / Scientific-Methodical Council for Cultural Monuments Protection (MMKPAT), Correspondance from 14 January 1985 to 9 December 1985, Kultūros paveldo centro archyvas / Archives of Cultural Heritage Centre, f. 27, ap. 2, b. 87.

Modernism vs Heritage, Housing vs Architecture? Intentions and Practice of Socialist Modernist Architecture Protection in Lithuania

Summary

The first examples of modern Soviet architecture were enlisted on the Lithuanian Cultural Monuments list back in Soviet times. In the regional contexts most exceptional is the fact that just a few years before the collapse of the Soviet Union not only the most famous pieces of pre-war modern architecture were deemed worthy of legal protection, but also a number of works by modernist architects from the Soviet times. Some of those buildings, completed not earlier than in the eighties of the 20th century, were still rather new at the time of placing them on the list. Those new 'architectural monuments' also represented a wide range of typology – from exceptional public buildings to grey standard residential blocks. However, the main question remains what this recognition and formal protection meant and means in practice.

Even at the time of entry on the list there were serious contradictions among experts, who couldn't approve of the fact that completely new buildings were granted the status of architectural monuments. Yet, ideological requirements finally took over and the list was completed in two stages: first, most famous works by most recognised architects were entered, and a year later several pieces of more mundane architecture, including residential blocks. However, all those buildings remained only formally under protection on the basis of their status of monument. They were never understood as real, genuine heritage worth proper management or conservation.

Despite the fact that those buildings were most prominent examples of the ambiguous historical period and thus most closely associated with the Soviet system, all the entries were automatically transferred to

the Register of Cultural Values of the newly reinstated independent Lithuanian state. Yet, their subsequent fates are rather different. As with two stages of making the list, it is possible to distinguish two paths of protection and even two modernisms within the architecture of the Soviet period. The differences are not dependant on the period of construction but directly related to the function and grandeur of a building in question.

Formally, majority of the Soviet period historical monuments were legally protected up until very recently. Nowadays, representative public buildings are gaining more respect and, while practical conservation issues are still very relevant, the very existence of those buildings is not in immediate danger. On the contrary, the "grey and mundane" residential architecture is shifting towards a different storyline. It has remained legally hibernated and many small, self-initiated and often self-made alterations by its residents were taking place for several decades. However, several years ago a delisting process started. First of all to be hit, in 2012, was the entire residential area where the development pressure was highest and finally only 4 pieces of residential architecture and urbanism remained on the list as for 2019, and not a single example of any mass housing.

This trend confirms that an ambiguous attitude toward this type of architecture has persisted and it is still not regarded as worth preservation. Moreover, it threatens to preserve a distorted picture of the Soviet past for the future – cream of the crop architecture only, eliminating everyday life environments and putting the happy afterlife of the essence of socialist modernism architecture under question.

Keywords: Socialist Modernism, housing, heritage, Lithuania